

Mégis szép az ember

Esztergályos Károly *Szigorúan retusált portrék* című könyvéről

Kovácsné Kiss Csilla

Susan Sonntag A fényképezésről című könyvében így olvashatjuk: „A fényképezőgép olyan útlevel, mely előtt leomlanak az erkölcsi korlátok, feloldódnak a társadalmi gátlások, olyan passzus, mely fölmenti a fotóst

minden felelősség alól azokkal szemben, akiket lefényképez. A lényeg az, hogy aki embereket fényképez, az nem avatkozik bele az életükbe, csupán fölkeresi őket.” Ezt tette a regény főszereplője, a magyar származású, a saját korában a portréfotózás és a retusálás nagymesterének tartott Ghitta Carell is. A főhős alakja valóságos, ahogy több szereplő is, de tetteiket az írói képzelet alakította.

Kovácsné Kiss Csilla 1970, Mátészalka. A Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett diplomát magyar nyelv és irodalom – orosz nyelv és irodalom szakon. Német nyelvtanárként a Miskolci Egyetemen végzett, majd pedagógus szakvizsgát szerzett a Debreceni Egyetem TEK Hajdúböszörményi Pedagógiai Főiskolai Karán. A Mátészalkai Esze Tamás Gimnázium tanára.

Ki ez a Ghitta Carell? Mi teszi annyira különlegessé, hogy bár 47 éve halott, és egy elmúlt kor képviselője, mégis izgalmas a mai modern világunkban? A Magyar Nemzeti Múzeum 2011-ben *A lélek fénye* címmel rendezett kiállítást a fotóiból. A 20. század derekán Ghitta Carell műtermében királyok, királynők, arisztokraták, diplomaták és művészek jelentek meg, hogy vele készíttessék portréikat. A fotózásra tudatosan felkészült, megrendelőivel egy bőrdnyri ruhát készíttetett össze, hogy ebből választhassa ki az általa elképzelt portréhoz a legmegfelelőbbet. Mint egy rendező. Talán ez az egyik kapcsolódási pont a főhős és az író-rendező között. Ghitta mindenkit megvárakoztatott szalonjában, majd bocsánatot kért, nemcsak megjelent a műtermében, hanem úgy érkezett, mint egy színdarab főszereplője. Pszichológiai mélységgel fedte fel fotóalanyai kilétét, ahogyan ő maga mondta: „Én nem az arcot fényképezem, hanem azt a valamit, ami előtte lebeg.” Carell a retusálással eltüntette a ráncokat, kijavította az arc és a test „hibáit”, megszépítette alanyait. Korának technikája szerint 18×24-es üveglemez negatívra dolgozott, amelynek gyakran mindkét oldalán korrigált, illetve retusált a kívánt szépségért.

A regényíró művében időbeli és térbeli ugrások rajzolják meg Ghitta egyedi portréját. A narrátor alaposan, precízen, a mindentudó hatalmával kutatja a főhős személyiségét, ahogy a főszereplő vizsgálja a fényképező előtt pózoló embereket. Nem az arc a fontos, hanem „ami előtte lebeg”. Ghitta alakjának árnyalt ábrázolásához a szerző több nézőpontot is bevezet: Zoltán, az egyik szereplő naplószerű visszaemlékezései ugyanazokat az eseményeket más perspektívából mutatják be, mint ahogy azt a narrátor elmondja, vagy ahogy azokat Ghitta meséli el, illetve ahogy a szereplők egymással, illetve másokkal folytatott párbeszédeiből az ki-

rajzolódik. Valószerű fikció vagy fiktív valóság? Naplószerű pontosság a mindentudó narráció mellett, beillesztve egy befejezetlen, soha meg nem jelent Oggi-interjút Ghittával, akinek a halálát is máskorra datálja egy filmhíradó, a napilapok. Az életrajzi tények, a pontos adatok is regényessé válnak, megkérdőjeleződnek, ugyanakkor az irrealitásnak gondolt események valóságok. Budapest, Fiesole, Róma, Ostia, Alassio — apró életmozaikok 1920-tól Ghitta 1972-ben bekövetkező halála után is 1984-ig, hiszen a főszereplő sorsába a regényíró beleszövi Anna és Zoltán történetét is.

Mi a kapcsolódási pont közöttük? A szerelem. Az Anna iránt érzett erős testi vágyakozás, ami évtizedeken és országokon átível. Anna Ghitta asszisztense volt Olaszországban, és rögtön felkeltette a nőkhöz vonzó fotós érdeklődését. Anna viszont elmenekült ettől a kapcsolattól, visszatért Budapestre, ahol férjhez ment, családanya lett. Zoltán és Anna között a társadalmi és anyagi különbségek miatt nem lehetett kapcsolat. Az Anna iránt érzett szenvedély viszont megmaradt mind Ghittában, mind Zoltánban. Nem oltotta azt ki az sem, hogy a férfi megnősült, az sem, hogy a boldogtalan házasság alatt is szeretőket tartott, sem az, hogy Anna maradt a diktatúrába süllyedt Magyarországon, míg Zoltán Nyugatra menekült. Ugyanígy Ghitta sem feledte el az elbűvölő lányt soha. Mi volt ennyre különleges ebben a magyar nőben? Erre is keresi a választ a regény, bár meggyőző választ nem kapunk, nem is kaphatunk. A realitás és az abszurditás határán mozog Anna és Zoltán „szerelmének” testi beteljesülése a Rákosi-éra rettenetében, a halál fenyegető közelségében, egy fürdőszobai „gyors menetben”. Provokatív értelmezése a szerelemnek? A minden félelmet, társadalmi és morális akadályokat legyőző „égi” szerelmet ötvözi az író a

mindent elsöprő szexuális vágygal, ami lealacsonyítja, szürreálissá, mégis valóságossá teszi ezt a kapcsolatot Anna kielégületlenségével. A regény végén egy másik szinten jelenik meg ez a kettőssége a hihető és elképzelhetetlen szerelemnek: „1980-ban még nem tudták, hogy ugyanabban az évben halnak meg, néhány hónap különbséggel. 1951-ben még nem tudták, hogy még szerelmesek lesznek, szeretők, közel negyedszázad múlva. Melyik nap számít? Melyik pillanat? Hány évtized nem számít?”

Ghitta szerelme Anna iránt viszonzatlan maradt. Ez az egy kudarc jelenik meg a regényben, hiszen ellenállhatatlan volt a szabad művész, aki kezdeményezett, aki teret engedett szexuális vágyainak, akit nem fogott vissza a megszokott és a társadalmi normák által támogatott moralitás. Kapcsolata a szobrásszal szintén biztosította ezt a „szabadságot”. Ghitta ágyában, karjaiban szép és előkelő arisztokrata hölgyeken kívül művészek is megfordultak. A regény egyik fontos szála betekintést enged ebbe az érzéki világba, közben pedig ízlésesen provokatív a mai kor még mindig prúd és elutasító, intoleráns attitűdjével szemben. Felbukkan például Vladimir, a leendő nagy orosz író. Az olvasóban először feszültséget kelt az agresszívan erotikus jelenet a tinédzser lánnyal a zuhany alatt, akit Vladimir társaságában látunk, majd döbbenet ismerünk rá a világhírű Lolita szerzőjére, Nabokovra. Berögzült morális értékrendünket ütközteti a világirodalmi szinten elismert mű által közvetített esztétikai értékekkel. Semmi sem fehér és fekete ebben a regényben, még Ghitta retusált fotói sem: a fekete és fehér rengeteg színt és fényt közvetít, bonyolult lelkivilágokba pillanthatunk be — de csak annyira, hogy elbizonytalanodjunk saját, már megszokott értékítéletünkben.

Ez a gondolkodásra készítetés jellemző a regény történelmi-társadalmi vonatkozását te-

kintve is. Ghitta Carell élete és sorsa a 20. század kaotikusságának „retusált portréja”. Csaknem egyidős a századdal, Szatmárnémetiben született 1899-ben egy zsidó családban Klein Gittaként, majd Budapesten tanulta a fényképezés mesterségét. Toszkánában történt meg a nagy áttörés, amikor meglátogatta Vedres Márk szobrászt. Realitás vagy mese? Véletlen vagy a sors akarata, hogy az ismeretlen magyar lány meglátott egy szép kisiút, Ferdinándot, akiről készített egy fotót, ami az olasz ifjúsági mozgalom országszerte ismert plakátja lett? A művészvilágban kezdett egyre ismertebbé válni, Ugo Ojetti, az író zseninek titulálta Ghittát, a görög királyné figyelmébe ajánlotta, akiről gyönyörű portré készült, és a mesébe illő varázslat folytatódott: nemsokára már az olasz királyi családot örökíthette meg, szépíthette, dokumentálhatta a jövőnek. Elkezdett egy akkor nagyszerű tevékenységet, amihez egy valóságos csoda segítette. „Én a lelket fényképezem, nem az arcot. Az emberi lélek fény és árnyék, de én mindig a fényt, csakis a fényt kerestem.” Ez a fény látható a regény függelékében közölt fotók Maria José hercegnőről, XXIII. János pápáról. Az első fotó viszont, amit a szerző csatolt, Mussoliniról készült. Újra itt a sokkoló hatás: hogyan lehet ebben a diktátorban megtalálni a fényt? Van-e egyáltalán fény benne? Lehet-e retusálni a pusztító erőt fénné? Vagy semmi sem fekete vagy fehér? A diktátornak is van gyengesége, emberi vonása, akár fénye, lelke? Mindezt egy Olaszországban élő külföldi zsidó nő mutatja meg fotoapparátja segítségével, zsenialitásával a világnak, az utókornak. Egy bátor és szabad művésznő a modern apokalipszisben nemcsak túléli a zsidóüldözést, hanem a Duce is megjelenik nála megrendelőként, és elégedett lesz a portréjával. Ghitta Carell viszont újra felkavarja a morális értékrendünket. Áruló ez a nő? Akár

az emberiség árulója? Bocsánatot akkor nyer, amikor a pápát is lefotózza. A háború éveiben a fájdalom rádermedt az egyházfő arcára — Ghitta mégis csodát tett. A lélek fénye ott lebeg a képen. XXIII. János pápa fotója is erősíti a szemlélőben a hitet. A fotós jóvá tette a Duce miatti történelmi „botlását”. A regényben ezek a kétdimenziós képek testet öltenek a katolikus és zsidó egyházfő találkozásával, rövid jelenetekkel, párbeszédekkel... Az olvasó pedig nyomás alatt áll. „Ne ítélj, hogy ne ítéltes!”

Az író megelevenít egy fényképet, amit a főhősnő Rákosiról készített Budapesten, ahová Zoltánnal érkezett, csak azért, hogy Annát újra láthassák. Az abszurditásig nyomasztó hol realiztikus, hol naturalisztikus, hol szürreális eszközökkel ábrázolt cselekménymozaikok végén elkészült a portré Magyarország rettegett vezérééről. Eltűnt a kép. Létezett vagy az írói képzelet szüleménye? „ — De Mátyás, te nem is vagy ilyen szép — mondta a felesége. Rákosi dührohamot kapott, és apró darabokra tépte az összes fényképet. — Volt, nincs. Holnap megsemmisíttetem a negatívokat is. Kár, hogy az az átkozott nő már elutazott. Kár, hogy Olaszországban még nem győztünk. Direkt csinálta. Gúnyból. – Kivégeztetnéd, Mátyás? – Kivégeztetném, Fenyácska.”

Ki ez a Ghitta Carell? Sara Klein. Klein Margit. Gitta Klein. Nagykárolyról vette fel művészi álnévét, vagy a regényben szereplő „kár elmenni” kifejezésből? Tudjuk-e, mi az igazság? Kell-e tudni, mi az igazság? Ez a szabad lélek arra tette fel életét, azért munkálkodott, hogy a fényt keresse mindenütt. Ott is, ahol más nem látja azt. Ahol talán nincs is. Világégések, diktatúrák, rettegetés, megalázottság, értelmetlen tömegpusztítás, szadista vezérek, értékek kiüresedés közepette dokumentálta, hogy mégis szép az ember.

Az esztétikum mellett azonban az etikai-filozófiai kérdések is fontos szerepet kapnak. Központi regényszál a boldogság keresése, megmutatva a reménytelen szerelmek minden gyötrelmét és szépségét. A test szerelme vagy a léleké az elsődleges? Hol van a határ a mámorító, boldogító erotika és a bűnös, elítélendő testi vágyak között? Mi a jó? Mi a rossz? Mikor döntünk helyesen? Lehetünk-e szabadok? Mi a szabadság és a szabadosság közötti különbség? A regény ezeket a kérdéseket két másik szereplő, Anna és Zoltán sorsán keresztül is vizsgálja. Anna gyerekeivel és férjével itt maradt Magyarországon, ahol mindent a félelem uralt. Egy idő után már azt sem tudták a magyarok, mitől félnek, de az biztos volt, hogy félniük kellett. Anna is így élte életét férjével. A kiszolgáltatottságuk, félelmeik pedig a házasságukat is tönkretette. Így kap a mű társadalombíráló jellegét, és válik szubjektív történelmi dokumentummá. Zoltán szeretői boldog pillanatokot lopnak a kényszerből házasodott férfi életébe, akinek nem adatott meg, hogy szerelemből nőszüljön, hanem megadta magát a család akaratának, anyagi okokból.

Ghitta boldog akart lenni. Identitásproblémáival együtt. Szülővárosa, Szatmárnémeti román fennhatóság alá került, ő magyar zsidóként élt Olaszországban, ahol csak 1959-ben kapta meg az olasz állampolgárságot, pedig 1950-ben már az angol királyi családot is fotózta, kiállítás nyílt Rómában. Ő mégis hontalan volt. Ráadásul a homoszexualitását is felvállalta, bár a műben társat kapott egy családját a férfi aktmodelljéért elhagyó szobrászművész személyében, aki néha férfiként kielégítette Ghitta női partnereit. Írói képzelet szülte? Megbotránkoztató ez az élet, vagy egyszerűen csak provokálja, hogy újragondoljuk a morális berögződéseinket? Ghitta ugyanis megmaradt tiszta léleknek. Egyik utolsó interjújában nyilatkozta: „Már régen nem

dolgozok, nagyon régen. Nem tudok dolgozni. Manapság az embereknek már nincs lelkük. Én viszont csak a lelket tudom fényképezni.”

Egyik utolsó nagy munkájaként készítette el XXIII. János pápa portréját. A találkozás nagyon mély hatással volt rá. Magába fordulva kereste élete értelmét, önmagát. Ghitta Carell mindenét eladta, művészi hagyatékát, körülbelül ötvenezer negatívot az olasz Ferrania cég vásárolt meg tőle. Élete végén pedig visszatért oda, ahova mindig is tartozott, mégis sohasem: Izraelben, Haifában halt meg.

Susan Sontag A fényképezésről című könyvében írta Carell portréiról hogy „jóval több bennük a szürrealitás, mint Cecil Beaton szürrealizmustól áthatott, ugyanebből az időből származó fotóiban... Carell naiv cinkossága, mellyel eleget tesz az olasz generálisok, arisztokraták és színészek óhajának, hogy a fényképeken szilárdnak, kiegyensúlyozottnak, elragadónak mutatkozzanak, keményen és precízen leplezi le az igazságot. A fotográfus tiszteletteljes magatartása érdekessé teszi ezeket az embereket, az idő pedig ártalmatlanná, túlon túl emberivé.”

„A fényképezés egyesíti a képzőművészet és a dokumentáció értékeit. A fénykép örökös felhívás az álmódosásra, az emlékezésre, ugyanakkor a társadalomkritika eszköze is” — vallotta Oliviero Toscani. Erről szól Esztergályos Károly regénye, melyben keveredik a művészi szabadság és a történelmi hitelesség. „Mit gondol, miért tart nekem olyan sokáig, amíg lefotografálok valakit? Mert az emberek eltakarják a lelküket, szégyellik, vagy nem is tudnak róla. Türelem, végtelen türelem, amíg megszólal valakinek a lelke. Akkor már lefényképezhetem, mert ő lesz a képen. A többi már csak technika. Megtanulható. A szemem, az vagyok én. Az csak az enyém. Látni nehéz megtanulni, nem fényképezni.”